

Рецензия

от проф. дсн Румяна Стоилова

**за дисертация на редовен докторант Шабан Шабан Даракчи
на тема "ДИНАМИКА В ПРЕДСТАВИТЕ ЗА ДЖЕНДЪР, СЕКСУАЛНОСТ
И БРАК СРЕД БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ: СЛУЧАЯТ БРЕЗНИЦА"
за присъждането на образователната и научна степен "доктор"
по специалност "социология" (шифър 05.11.01.)**

Обща характеристика и актуалност на дисертационния труд

Дисертацията е разработена въз основата на обширни и много сериозни литературни източници по темата, от които 57 са на български и 88 са на английски език. Общият обем е 235 страници, от които 228 страница е основният текст, следва списък на използваната литература и приложение със статистически данни за селата в община Гоце Делчев. Темата е актуална, много интересна и представлява интерес от социологическа гледна точка. Изказът е ясен, стилът е научен. Четенето на дисертацията предизвиква интерес и задържа вниманието. Равнището на поставяне и разработване на проблемите съответства на съвременните стандарти в изследванията на социалния пол , на етническите общности и на семейните отношения. Авторът познава в достатъчна степен подходите при дефинирането на основните за дисертацията понятия „джендър“, „сексуалност“, „брачно поведение“, „нагласи към брака и развода“. При разработването на понятийния апарат са използвани основни социологически теории каквито са функционалната, конфликтната, теорията за социалния пол като създаван във всекидневните действия и избори на индивидите.

Използвани са статистически данни за ситуиране на конкретното село, в което е проведено теренното изследване сред останалите села в общината. Показана е структурата по образование, за да може да се верифицират изводите в текста, свързани с разширяване на възможностите за получаване на средно образование в селото през последните десет години. Значително повече висшисти има в друго село от общината, което е интересно да бъде проследено и обяснено в по-нататъшни работи на дисертанта по темата и за сравнителни цели. Още тук може да се каже, че дисертацията притежава добър потенциал изследването да бъде продължено и разработено в следващ монографичен труд. Достатъчно подробно са описани предмета, метода и основните

понятийни категории в анализа и това позволява повторение на изследването спрямо сходни етнически еднородни общности, с цел задълбочаване на изводите и получаване на по-големи възможности за генерализации.

Проведените интервюта са достатъчни като количество, добре са разпределени между трите поколения, по равно са интервютата с мъже и жени. Образованието е залегнало като диференциращ критерий при най-младото поколение. Предимство е включването на контролна група на разведени хора. В методологическо отношение подборът на респондентите за дълбочинните интервюта отговаря на изискването за представяне на многообразието на житейски ситуации в рамките на изследваната общност. Образованието като ключов критерий съответства и на тематизираното значение на разширяването на местните образователни възможности.

Въпреки, че е доста сбито статистико-демографското описание на конкретното село в достатъчна степен очертава параметрите на монографичното изследване на случай, което е и основният метод на дисертацията. По-нататъшните усилия трябва да се насочат към представяне на статистическата картина в динамиката на раждаемост, брачност и бракоразводност, по-подробно да се характеризират процесите на миграция и тяхното значение върху семейно-брачните отношения и отглеждането на децата. Значението на миграцията има джендър специфики – жените обикновено са закрепени към мястото, особено семейните жени с деца от по-малките населени места. Мъжете в традиционни общности по-често са трудови мигранти както показват предходни изследвания по темата, включващи интервюта с майки и дъщери от различни етноси в т.ч. и от мюсюлманските общности в България¹.

Накратко и пестеливо са характеризирани промените в трудовата ситуация на мъжете и жените в изследваната общност. Пълната трудова заетост както за мъжете, така и за жените при социализма е съпътствана и от откриване на детска градина през 1973г. в селото. Промяната след 1989г. води до тенденцията на нарастваща безработица, която е по-висока при мъжете и по-ниска при жените. Възможностите за работа, предлагани от нововъзникналите частни шивашки цехове влияят върху отношенията между половете. Миграцията е възможност мъжете да намират поминък. Авторът показва обаче, че миграцията е сравнително ниска въпреки че съществува и се упражнява на

---

¹Стоилова, Р. 2004 Индивидуализирани неравенства, Социологически проблеми, кн.1-2, 183-200. Красимира Даскалова, Ваня Еленкова, Даниела Колева, Ренета Рошкева, Румяна Стоилова, Татяна Коцева, състав., *Техните собствени гласове*. София: Полис, 2003.

ротационен принцип, което също е интересен социален факт за разбирането на общностния контекст (с.137).

Авторефератът е сбит и ясен и като цяло представя структурата, съдържанието и изводите от изследването. Възпроизведени са основните моменти на проведената аналитична, теоретична и емпирична работа. Ш.Даракчи е изнасял доклади по темата на дисертацията на 14 научни международни форуми, има участие в периода на работа върху дисертацията в 4 международни проекта. Посочени са достатъчен брой публикации по темата на дисертацията (7, една от които под печат).

Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд

Основните приноси могат да бъдат идентифицирани по отношение на разширяване на съществуващите знания по проблемите на етническите общности и по-специално от гледна точка на изследването на джендър отношенията и представите за сексуалност и брак сред общността на българите мюсюлмани. Представеното дисертационно изследване съдържа възможности за приложение в практиката на формулираните индикатори и направените изводи. Авторът не е екстраполирал в текста изводите отвъд конкретната наблюдавана местна общност, но изведените индикатори позволяват бъдещи сравнения с мюсюлманите от сходни затворени, етнически общности с цел установяване на трайни закономерности в динамиката на нагласите към пола, сексуалността и брака.

Приносен момент в дисертацията има изследването на влиянието на социални, икономически и политически фактори върху нагласите на местните общности, което е същностен социологически проблем. Влиянието върху отношенията между половете на исторически травматичния за цялото българско общество, но особено за общностите на българските мюсюлмани Възродителен процес заслужава особено внимание доколкото с него дисертантът свързва процесите на затваряне на общността и появата на страх от напускането ѝ, които имат негативно значение за ограничаване на образователните възможности за младите момичета. Подчертано е значението на промяната на икономическата ситуация и повишаването на образователните възможности в конкретното село, в което е проведено теренното изследване. Всички тези елементи очертават социалния контекст, който влияе върху представите за джендър, брак и сексуалност на българските мюсюлмани.

Перспективно е въвеждането на сравнение между поколенията в една и съща селска общност и промените, които се наблюдават с нарастване на образователните възможности в селото за завършване на средно образование. Фактът, че се разширяват

възможностите за придобиване на средно образование в родното място е особено важен за момичетата, за които джендър нормите в патриархалната общност поставят ограничения за движение извън населеното място, в което са родени. След първоначалното затваряне и намаляване на образователната мобилност на младите момичета след „Възродителния процес“, отварянето на местното средно училище води до по-голяма образователна мобилност. Дисертантът отбелязва факта, че средното училище в селото води до увеличаване на записването в университет на младите хора от селото. В резултат според него от нещо нетипично за жените в миналото, висшето образование при момичетата се превръща в критерий за висок престиж на жената.

В дисертацията са проследени вътрешно разнородни процеси, които протичат в общността, релевантни за изследваната тема. Наблюдавани са едновременно отдръпване от традиционния начин на обличане на по-голямата част от момичетата в мюсюлманската общност и същевременно навлизане на арабския начин на покриване на главите с хиджаб (с.166). Начинът на съвместно съжителство и общуване между тези две групи жени, които търсят половата си идентификация в различни посоки е също интересен индикатор за съществуващите дистанции и близост, за вътрешните разделения в разглежданата отвън като хомогенна етническа общност. Доколкото носенето на традиционния хиджаб от жените е тема, която има политическо значение, същевременно представлява видим израз на идентичност и на обвързване с исляма са твърде интересни обясненията, които дисертантът привежда от страна на мъжете и жените от трите поколения в изследваната общност. Наблюдението за конкретното село е, че хиджаб се носи от омъжени жени. Този извод може да бъде по-нататък сравняван с други общности, за да се установи доколко през семейните отношения се утвърждава ислямския традиционен символ, носен от жените и какво е мястото на свободния избор за жените при формирането на идентичност и принадлежност.

Приносен момент има използването на понятието за интерсекционалност и анализите, които авторът прави като отчита влиянието на социално-конструирани представи за пол, при комбиниране с възможностите и бариерите по линия на класата и етноса. В тази насока като интересни ще спомена анализите на интервютата, свързани с темата за значението на класата за мъжката идентичност.

Принос представлява и проследяването на динамиката на представите за джендър, сексуалност и брачно-семеини отношения през интервютата с трите поколения българо-мохамедани. В методологическо отношение са добре дефинирани възрастовите граници, обхващащи трите поколения. Показани са историческите, икономически,

религиозните и социални измерения на контекста, в който са формирани трите поколения и съответно е маркирана промяната от традиционни към модерни нагласи сред мъжете и жените в селото. Това е важно, защото поколението се свързва с конкретен социално-икономически контекст и позволява по-добре да се разберат разликите в нагласите и оценките.

Критични бележки и въпроси

Дисертантът отбелязва предимството на принадлежността към изследваната общност за установяването на отношения на доверие и близост между изследовател и респонденти. Но не са отбелязани достатъчно методологическите усилия за постигането на обратното, дистанциране, обективност и избягване на идеализацията в описанието на изследваната общност. Ш.Даракчи посочва, че формулираните индикатори гарантират обективност на изводите. Това е така, но едва при тяхното прилагане спрямо друг случай със сходни характеристики, към който изследователят не принадлежи лично.

Как ще обясни авторът твърдението си, че „класата започва да играе все по-голяма роля в конструирането на мъжествеността“ (с.186)? Класата за мъжа е дефинирана в дисертацията през богатството като символ на успеха за мъжете и през придобиването на по-високо образование за жените. Не затвърждава ли подобно диференцирано разглеждане на класовата принадлежност по пол традиционното разделение в очакваното поведение от мъжете и от жените? В традиционната култура на мъжете се приписва функцията да осигуряват финансовата стабилност на семейството. От жените се очаква да се грижат за възпитанието на децата и за поддържане на социалните връзки на семейството. За упражняването на така разбираните функции от жените доброто образование се явява желана предпоставка, но то не се разглежда като средство за заемането на добре платена и престижна професия. Къде авторът вижда в подобни диференцирани очаквания към мъжете и жените основанията за „нов тип мъжественост“ (с.171)?

Не правят добро впечатление редакционните неблагополучия в автореферата, например поставянето на съдържанието на дисертацията по средата на автореферата (с.12-14), фактологичните несъвпадения между текста на дисертацията и на автореферата (има разминаване например в посочени периоди, в броя на интервюираните лица и т.н.).

Лични впечатления от докторанта

Познавам Шабан Даракчи и го поканих през настоящата година да направи дълбочинни интервюта с млади хора, българо-мохамедани, които са завършили постоянното си образование и са се установили на първа значима работа във връзка с българо-швейцарския проект «Регионални разлчия и неравенства по пол и етнос при прехода от образование към първа работа в България». В рамките на проекта му беше предоставен достъп до литература, която му позволи да обогати знанията си за методологическите изисквания при прилагане и интерпретиране на информацията от качествените методи в социологията в т.ч. от дълбочинни интервюта.

Заклучение

В заключение изразявам убедено мнението, че дисертационният труд на Шабан Даракчи отговаря на изискванията, има доказани приноси в обогатяване на знанията за социално-конструираня пол и за представите за брак и сексуалност сред българските мюсюлмани. Дисертацията обогатява съществуващите анализи на съвременните измерения на половите неравенства.

Убедено предлагам на уважаемото научно жури на Шабан Даракчи да бъде присъдена научната степен «доктор по социология».

29 ноември 2013г.

проф. дсн Румяна Стоилова

София